

OROL DENGIZI EKOLOGIK INQIROZINING IQTISODIY OQIBATLARINI YORITISHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O‘RNI

Temirxanova Sapura Bahadir qizi

Kursiv Uzbekistan nashri muxbiri

998991074824, temirxanovasapura@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22637150>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 3-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 5-sentabr 2026-yil

Annotatsiya.

Mazkur ilmiy maqolada Orol dengizi ekologik inqirozining iqtisodiy oqibatlarini ommaviy axborot vositalari orqali yoritish masalasi tahlil qilinadi. Orol fojiasi XX asrning eng yirik ekologik inqirozlaridan biri sifatida nafaqat tabiiy muhitga, balki hudud aholisining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ham jiddiy ta’sir ko’rsatdi. Maqolada ekologik muammolarning iqtisodiy oqibatlarini jamoatchilikka yetkazishda jurnalistikaning o’rni, ekologik jurnalistika shakllanishi va uning zamonaviy axborot makonidagi ahamiyati o’rganiladi. Tadqiqot davomida Orolbo’yi hududida yuzaga kelgan iqtisodiy muammolar, jumladan, baliqchilik tarmog’ining inqirozi, mehnat migratsiyasi, sog’liqni saqlash xarajatlarining ortishi, qishloq xo’jaligidagi yo’qotishlar hamda yashil iqtisodiyotga o’tish jarayonlarini yoritishda ommaviy axborot vositalarining faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy jurnalistika vositalari orqali ekologik muammolarni iqtisodiy nuqtai nazardan yoritish jamiyatda ekologik ongni shakllantirish va barqaror rivojlanish g’oyalarini ilgari surishda muhim omil ekani asoslab beriladi.

Kalit so’zlar:

Orol dengizi, ekologik jurnalistika, iqtisodiy oqibatlar, ommaviy axborot vositalari, media, ekologik inqiroz, Orolbo’yi, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, axborot siyosati.

XX asrning ikkinchi yarmida insoniyat duch kelgan eng katta ekologik muammolardan biri Orol dengizining qisqarishi va uning oqibatida yuzaga kelgan ekologik-iqtisodiy inqiroz hisoblanadi. Bir vaqlar dunyodagi eng yirik ichki suv havzalaridan biri bo’lgan Orol dengizi bugungi kunda global ekologik muammolarning ramziga aylangan. Mazkur hududdagi jarayonlar nafaqat tabiat muvozanatining buzilishiga, balki millionlab insonlarning ijtimoiy hayoti, iqtisodiy faoliyati va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlariga ham sezilarli ta’sir ko’rsatdi.

Orol dengizining qurishi asosan Amudaryo va Sirdaryo suv resurslarining keng ko’lamda qishloq xo’jaligi ehtiyojlari uchun ishlatilishi bilan bog’liq bo’lib, natijada dengizga kelib tushadigan suv miqdori keskin kamaydi. Ushbu jarayon natijasida suv sathi pasaydi, dengiz hududi qisqardi, katta maydonlarda yangi cho’l hududi — Orolqum shakllandi. Bu esa ekologik muhitning yomonlashuvi bilan birga hudud iqtisodiyotiga ham katta zarar yetkazdi. Orol inqirozining iqtisodiy oqibatlari dastlab baliqchilik sohasida yaqqol namoyon bo’ldi. XX asrning o’rtalarida Orol dengizi atrofidagi hududlarda baliqchilik asosiy iqtisodiy faoliyat turlaridan biri bo’lgan. Minglab aholi baliq ovlash, baliqni qayta ishlash va unga bog’liq xizmat ko’rsatish sohaslarida faoliyat yuritgan. Dengiz sathining pasayishi natijasida baliq zaxiralari kamayib, baliqchilik sanoati deyarli butunlay inqirozga uchradi. Natijada ko’plab oilalar asosiy daromad manbaidan ayrildi va hududda ishsizlik darajasi oshdi.

Mazkur jarayonlarni yoritishda ommaviy axborot vositalari alohida ahamiyat kasb etdi. Chunki ekologik muammolar ko'pincha uzoq muddatli jarayon sifatida shakllanadi va ularning haqiqiy ko'lami jamiyat tomonidan darhol anglanmaydi. Jurnalistika esa ushbu jarayonlarni tushunarli shaklda yetkazish, muammolarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda jamoatchilik e'tiborini muhim masalalarga yo'naltirish imkonini beradi. Ekologik jurnalistika bugungi kunda an'anaviy axborot berish vazifasidan tashqari, iqtisodiy va ijtimoiy tahlil vositasiga ham aylanmoqda. Chunki ekologik muammolar ko'pincha iqtisodiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, suv tanqisligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga ta'sir qiladi, hosildorlikning pasayishi esa aholi daromadlari va hudud iqtisodiy faolligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli Orol muammosini faqat ekologik hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy xavfsizlik masalasi sifatida ham yoritish zarur.

Ommaviy axborot vositalarining ushbu jarayondagi asosiy vazifalaridan biri ekologik muammolarni raqamlar va aniq dalillar asosida tushuntirishdan iborat. Zamonaviy jurnalistikada ma'lumotlarga asoslangan tahliliy materiallar, infografikalar, multimedia loyihalar va hujjatli filmlar orqali murakkab ekologik-iqtisodiy jarayonlarni keng auditoriyaga yetkazish imkoniyati oshmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ekologik muammolarni samarali yoritish davlat siyosati va jamiyat munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Orol dengizi muammosi ham xalqaro OAV e'tiborini tortgan mavzulardan biridir. Xorijiy nashrlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan materiallarda Orol fojiasi ekologik falokat bilan bir qatorda iqtisodiy va inson xavfsizligi muammosi sifatida ham baholanadi.

Orol dengizi inqirozining iqtisodiy oqibatlarini ommaviy axborot vositalari orqali yoritish jarayonida jurnalistlar oldida turgan asosiy vazifalardan biri muammoning ko'p qirrali xususiyatini ochib berishdan iboratdir. Chunki ekologik inqirozning ta'siri faqat tabiiy resurslarning kamayishi bilan chegaralanmaydi. U hududdagi mehnat bozori, aholi daromadlari, sog'liqni saqlash tizimi, investitsiya muhiti va ijtimoiy barqarorlik kabi ko'plab yo'nalishlarga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli Orol mavzusini yorituvchi jurnalistik materiallar iqtisodiy tahlil elementlarini ham o'z ichiga olishi lozim. Orolbo'yi hududida ekologik vaziyatning yomonlashuvi natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy muammolardan biri aholi bandligi masalasidir. Baliqchilik va unga bog'liq sanoat tarmoqlarining qisqarishi minglab insonlarning ish o'rinlarini yo'qotishiga sabab bo'ldi. Avval iqtisodiy faol markaz bo'lgan ayrim hududlarda ishlab chiqarish hajmi keskin kamaydi. Bu jarayonlar natijasida aholining boshqa hududlarga ko'chishi, ya'ni mehnat migratsiyasi kuchaydi. Ushbu masalalarni yoritishda jurnalistika faqat muammoni ko'rsatibgina qolmasdan, uning iqtisodiy sabab va oqibatlarini ham tahlil qilishi muhim.

Jahon banki tadqiqotlarida ham Orolbo'yi hududidagi ekologik inqiroz inson kapitali, iqtisodiy rivojlanish va hududiy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani qayd etilgan. Xususan, suv resurslarining kamayishi qishloq xo'jaligi samaradorligiga ta'sir qilishi, tuproq sho'rlanishining kuchayishi esa ishlab chiqarish xarajatlarini oshirishi ta'kidlanadi. Bunday ilmiy ma'lumotlarni aholiga tushunarli tilda yetkazish ekologik jurnalistikaning muhim vazifalaridan biri. Ommaviy axborot vositalari iqtisodiy oqibatlarni yoritishda nafaqat statistik ma'lumotlardan, balki inson taqdirlari orqali muammoni ochib berish usulidan ham foydalanadi. Masalan, Orolbo'yi hududida yashayotgan fermerlar, tadbirkorlar, baliqchilik sohasi vakillari yoki mahalliy aholi bilan tayyorlangan reportajlar ekologik muammoning real hayotdagi ta'sirini ko'rsatadi. Bunday jurnalistik yondashuv auditoriyada muammoga nisbatan chuqurroq tushuncha va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Bugungi kunda Orol mavzusini yoritishda raqamli jurnalistika imkoniyatlari ham kengaymoqda. Internet nashrlari, ijtimoiy tarmoqlar va multimedia platformalari orqali ekologik muammolar tezkor va keng auditoriyaga yetkazilmoqda. Ayniqsa, ma'lumotlar jurnalistikasi (data journalism) yordamida Orol hududidagi suv resurslari, iqtisodiy ko'rsatkichlar, aholi soni, migratsiya jarayonlari va ekologik o'zgarishlar statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinmoqda. Data-jurnalistika ekologik mavzularda ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki murakkab ilmiy va iqtisodiy jarayonlarni oddiy grafik, xarita yoki raqamlar orqali tushuntirish imkonini beradi. Masalan, Orol dengizi maydonining yillar davomida qisqarishi, hududdagi iqlim o'zgarishlari yoki qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi o'zgarishlarni vizual shaklda taqdim etish auditoriyaning mavzuni yaxshiroq anglashiga yordam beradi.

Orol muammosini yoritishda milliy ommaviy axborot vositalarining roli ham alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari OAVlarida so'nggi yillarda ekologik mavzularga

e'tibor sezilarli darajada oshdi. Xususan, Orolbo'yi hududini rivojlantirish, yashil hududlarni yaratish, cho'llanish jarayonining oldini olish, suv resurslaridan oqilona foydalanish kabi masalalar muntazam yoritilmoqda. O'zbekiston Respublikasida Orolbo'yi hududini ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari ham ommaviy axborot vositalari orqali keng yoritilmoqda. Bu jarayonda jurnalistika davlat siyosatini tushuntirish, amalga oshirilayotgan loyihalar haqida jamoatchilikka axborot berish va xalqaro hamkorlik natijalarini targ'ib qilish vositasi sifatida xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ekologik jurnalistikada ayrim muammolar ham mavjud. Birinchidan, ekologik mavzularda ishlaydigan jurnalistlarning iqtisodiy tahlil ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, ilmiy ma'lumotlarni ommabop shaklda yetkazish jarayoni murakkabligi sababli ayrim materiallarda muammoning faqat ekologik jihati yoritilib, iqtisodiy oqibatlari yetarlicha ochib berilmaydi. Uchinchidan, hududlarda jurnalistlarning ilmiy tashkilotlar va ekspertlar bilan hamkorligini kuchaytirish zarur.

Ekologik jurnalistikaning samaradorligini oshirish uchun jurnalistlar ekologiya bilan bir qatorda iqtisodiyot, statistika, geografiya va davlat boshqaruvi yo'nalishlarida ham bilimga ega bo'lishlari lozim. Chunki zamonaviy ekologik muammolar oddiy axborot berish emas, balki chuqur tahlil va ilmiy yondashuvni talab qiladi. Orol dengizi muammosini iqtisodiy jihatdan yoritishda xalqaro tashkilotlarning materiallari ham muhim manba hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP) tomonidan tayyorlangan hisobotlarda Orolbo'yi hududida inson xavfsizligi, barqaror rivojlanish va iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu ma'lumotlar jurnalistlarga muammoni kengroq kontekstda yoritish imkonini beradi.

Orol dengizi ekologik inqirozining iqtisodiy oqibatlarini yoritishda ommaviy axborot vositalarining yana bir muhim yo'nalishi barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot tamoyillarini targ'ib qilishdan iborat. Bugungi kunda ekologik muammolarni hal etishda faqat mavjud zararlarni kamaytirish emas, balki kelajakda iqtisodiy rivojlanishning tabiatga salbiy ta'sirini cheklash masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, OAV jamiyatga yangi iqtisodiy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va ekologik mas'uliyat tamoyillarini tushuntirishda muhim kommunikatsion vosita bo'lib xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish, ekologik xavfsiz ishlab chiqarishni rivojlantirish va inson farovonligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy model sifatida namoyon bo'ladi. Orolbo'yi hududida mazkur tamoyillarni joriy etish ayniqsa muhimdir, chunki hududning iqtisodiy rivojlanishi bevosita tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq. Jurnalistika esa ushbu jarayonlarni aholiga tushuntirish, amalga oshirilayotgan loyihalar haqida axborot berish va ekologik innovatsiyalarni ommalashtirish vazifasini bajaradi. Orolbo'yida amalga oshirilayotgan ko'kalamzorlashtirish ishlari, qurigan dengiz tubida o'rmonzorlar barpo etish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilish va yangi iqtisodiy faoliyat turlarini rivojlantirish jarayonlari ommaviy axborot vositalarida keng yoritilmoqda. Bunday materiallar nafaqat ekologik muammoni ko'rsatadi, balki hududning yangi iqtisodiy imkoniyatlarini ham namoyon qiladi. Masalan, ekologik turizm, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va innovatsion qishloq xo'jaligi yo'nalishlari Orolbo'yi iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish imkoniyatlarini yaratmoqda.

Media vositalarining Orol muammosini yoritishdagi ahamiyati xalqaro miqyosda ham namoyon bo'lmoqda. Xorijiy nashrlar, telekanallar va axborot agentliklari Orol dengizi masalasini ekologik falokat sifatida emas, balki inson xavfsizligi, iqtisodiy barqarorlik va mintaqaviy hamkorlik masalasi sifatida yoritmoqda. Bu esa xalqaro hamjamiyat e'tiborini hududga jalb qilish, investitsiya va ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini oshiradi. Jurnalistikaning ijtimoiy vazifalaridan biri jamoatchilik fikrini shakllantirishdir. Ekologik muammolar ko'pincha uzoq muddat davomida shakllanadigan jarayon bo'lgani sababli jamiyatda ularning oqibatlari haqida to'liq tasavvur hosil qilish qiyin kechadi. Shu sababli OAV muntazam ravishda ilmiy asoslangan, xolis va tahliliy materiallarni taqdim etishi lozim. Orol muammosi misolida ko'rish mumkinki, ommaviy axborot vositalari ekologik xavflarni oldindan anglash, muammolarning sabablarini tushuntirish va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatishda katta rol o'ynaydi.

Shuningdek, zamonaviy jurnalistikada ekologik mavzularni yoritishda faktlarga asoslangan yondashuvning ahamiyati ortib bormoqda. Ilmiy tashkilotlar, xalqaro institutlar va davlat idoralari

tomonidan taqdim etilayotgan statistik ma'lumotlardan foydalanish jurnalistik materiallarning ishonchliligini oshiradi. Orol dengizi bilan bog'liq masalalarda suv resurslari hajmi, iqtisodiy zarar ko'lami, aholi bandligi va ekologik loyihalar samaradorligi kabi ko'rsatkichlarni aniq tahlil qilish muhimdir. Ekologik jurnalistikaning rivojlanishi uchun ta'lim tizimida ham tegishli yo'nalishlarni kuchaytirish zarur. Jurnalistika fakultetlarida ekologik jurnalistika, iqtisodiy tahlil, ma'lumotlar jurnalistikasi va barqaror rivojlanish kommunikatsiyasi bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish kelajakdagi jurnalistlarning kasbiy salohiyatini oshiradi. Chunki bugungi jurnalist nafaqat axborot tarqatuvchi, balki murakkab ijtimoiy jarayonlarni tahlil qiluvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Orol dengizi muammosining iqtisodiy jihatlarini yoritishda jurnalistlarning ilmiy manbalar bilan ishlash qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, iqtisodiy tahlillar va statistik ma'lumotlardan foydalanish jurnalistik materiallarning sifatini oshiradi. Shu orqali OAV ekologik muammolarni yuzaki emas, balki chuqur tahliliy yondashuv asosida yoritishi mumkin.

Umuman olganda, Orol dengizi ekologik inqirozi zamonaviy jurnalistika uchun murakkab va ko'p qirrali tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ushbu mavzuni iqtisodiy nuqtai nazardan yoritish jurnalistlardan ekologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy jarayonlarni o'zaro bog'liq holda tahlil qilishni talab etadi. OAVning vazifasi nafaqat mavjud muammolar haqida xabar berish, balki ularning kelib chiqish sabablari, oqibatlari va yechimlarini ham jamoatchilikka tushunarli shaklda yetkazishdan iborat. Orolbo'yi hududidagi ekologik vaziyatni yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va aholi farovonligini oshirish jarayonida axborot siyosati muhim o'rin tutadi. Samarali jurnalistik faoliyat orqali jamiyatda ekologik mas'uliyatni kuchaytirish, davlat va xalqaro tashkilotlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash hamda hududning yangi rivojlanish imkoniyatlarini ko'rsatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Orol dengizi ekologik inqirozining iqtisodiy oqibatlarini yoritishda ommaviy axborot vositalari strategik ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy institut hisoblanadi. Ekologik jurnalistika orqali nafaqat muammo haqida xabardorlikni oshirish, balki iqtisodiy rivojlanishning yangi yo'nalishlarini targ'ib qilish, yashil iqtisodiyot g'oyalarini ommalashtirish va barqaror kelajakni shakllantirish mumkin. Orol tajribasi shuni ko'rsatadiki, ekologik muammolarni samarali hal etish uchun ilmiy asoslangan yondashuv, davlat siyosati va jamoatchilik ishtiroki bilan bir qatorda kuchli axborot siyosati ham zarur. Shu sababli kelgusida ekologik jurnalistikani rivojlantirish, jurnalistlarning ilmiy-tahliliy salohiyatini oshirish va Orol mavzusidagi xalqaro media hamkorlikni kengaytirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Micklin, Philip (2014a) (Chief Editor), Nikolay Aladin (Associate Editor), and Igor Plotnikov (Associate Editor). *The Aral Sea: The Devastation and Partial Rehabilitation of a Great lake* (Heidelberg, Springer), 454 pp.
2. Small I, Van der Meer J and Upshur REG. (2001) Acting on an environmental health disaster: the case of the Aral Sea. *Environmental Health Perspectives* 109:547-549.
3. Akramkhanov, Akmal; Strohmeier, S.; Yigezu, Y. A.; Haddad, M.; Smeets, T.; Sterk, G.; Zucca, C.; Zakhadullaev, A.; Agostini, Paola; Golub, Elena Strukova; Akhmedkhodjaeva, Nodira; Erencin, Camilla Sophie. (2021) *The Value of Landscape Restoration in Uzbekistan to Reduce Sand and Dust Storms from the Aral Seabed (English)*. Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/750031635227796665>.
4. United Nations Development Programme (UNDP). (2020). Addressing the urgent human insecurities in the Aral Sea region.
5. United Nations. (2021). *Multi-Partner Human Security Trust Fund for the Aral Sea Region*. New York.
6. UNESCO. (2020). *Water and Climate Change: The Aral Sea Basin Context*. Paris.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori. "2019–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi".
8. Glantz, M. H. (1999). *Creeping Environmental Problems and Sustainable Development: The Aral Sea Basin Case*. Cambridge University Press.

9. Zonn, I. S., Kostianoy, A. G., Kosarev, A. N., & Glantz, M. (2009). *The Aral Sea Encyclopedia*. Springer.
10. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2011). *Second Assessment of Transboundary Rivers, Lakes and Groundwaters*. Geneva.
11. FAO. (2021). *Water Management and Agricultural Sustainability in Central Asia*. Rome.